

Юлія Головка
(Запорізький національний університет)

Російська періодика початку XIX ст. як джерело з історії зовнішньої торгівлі Південної України

Перше десятиліття XIX ст. було для зовнішньої торгівлі Південної України періодом складним та водночас визначальним: з одного боку, політична та економічна нестабільність в Європі створювала умови для швидкого розвитку торгової інфраструктури, торгових капіталів та торгових компаній на півдні України, який, фактично, залишався осторонь бурхливих подій початку XIX ст., з іншого – зацікавленість російського уряду у розвитку даного напрямку торгівлі нарешті набула більш реалістичних проявів, в основному, завдяки діяльності впливових прихильників розвитку чорноморської торгівлі та розбудови чорноморських портів, у першу чергу, Одеси. Практично вперше теоретичні обґрунтування переваг чорноморської торгівлі, якими рясніла остання чверть XVIII ст.¹, отримали не просто можливості для втілення в життя – використання цих переваг стало принциповою умовою виживання зовнішньої торгівлі Південної України, а перспективи швидкого прибутку нарешті переважили ризики торгівлі у „військово-польових” умовах Середземномор’я початку XIX ст. Саме в цей період почали формуватися основні напрямки та особливості не тільки зовнішньої торгівлі Південної України, а й подальшого економічного розвитку всього регіону.

Початок XIX ст. не обійдений увагою дослідників різних аспектів міжнародних відносин, економічної історії, у тому числі й середземноморської та європейської торгівлі, і в цілому має достатньо представницьку історіографію.

¹ С.Я. Боровой, *Франция и внешнеторговые операции на Черном море в последней трети XVIII – начале XX в.*, „Французский ежегодник. Статьи и материалы по истории Франции. 1961”, Moskwa 1962, s. 496-506; И.С. Шаркова, *Русские и итальянские записки об установлении прямых торговых связей между Россией и Италией в последней трети XVIII века (по материалам Архива Воронцовых)*, „Вспомогательные исторические дисциплины”, Leningrad 1976, , вур. 7, s. 302-319; Ю.І. Головка, *Проекти та записки з фонду Воронцових Російського державного архіву давніх актів як джерело з історії зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII ст.*, „Український археографічний щорічник”, Кіјów 2012, вур. 16/17, s. 24-36.

Історією зовнішньої торгівлі півдня України першого десятиліття XIX ст. як цілеспрямовано, так і у контексті іншої тематики займалися ще в середині того ж XIX ст.², а також радянські³ та сучасні дослідники⁴. Слід відзначити широке залучення до дослідження історії зовнішньої торгівлі України початку XIX ст. актових, статистичних та нарративних джерел, які вирізняються очевидною інформативністю та досить значною репрезентативністю⁵. З іншого боку, малодослідженими та недостатньо використовуваними залишаються інформативні можливості періодичної преси, які залучаються дослідниками, як правило, тільки для реконструкції окремих подій та фактів з історії чорноморської торгівлі⁶. Періодична преса, фактично не належачи до самого досліджуваного явища, „супроводжує” його у часі, є безпосереднім сучасником самого явища, свідком його розвитку, особливостей сприйняття цього явища державою та суспільством. Саме тому важливим є дослідження не тільки окремих повідомлень та публікацій, вміщених на сторінках періодичних видань, але й усього комплексу матеріалів, які хронологічно та тематично відповідають досліджуваному явищу. Системне та наскрізне вивчення періодичних видань початку XIX ст. та виявлення всіх дотичних до історії зовнішньої торгівлі Південної України матеріалів дозволить доповнити відображені у документальних та нарративних джерелах аспекти зовнішньої торгівлі Південної України, повніше розкрити інформативні

² А. Скальковский, *Взгляд на историю торговли Черного и Азовского морей*, „Журнал Министерства внутренних дел”, 1835, № 9, s. 337-364; А. Скальковский, *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1731-1823*, Odessa 1863, cz. 1, s. 230-276.

³ Е.И. Дружинина, *Южная Украина в 1800-1825 гг.*, Moskwa 1970, s. 320-360; М.Ф. Злотников, *Континентальная блокада и Россия*, Moskwa - Leningrad 1966, s. 9-70; В.А. Золотов, *Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века*, Rostow 1963, s. 23-45; В.И. Шеремет, *К истории русско-турецкой торговли в конце XVIII - начале XIX вв.*, „Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки”, Leningrad 1968, вып. 2, s. 136-147.

⁴ Т.Гончарук, *З історії вивчення української економіки першої половини XIX ст.*, Odessa 1999, s. 69-123; Т.Г. Гончарук, *З історії проєктів утворення порто-франко в містах Південної України першої половини XIX ст.*, „Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів”, Кі́їв 2006, т. 13, s. 320-330; Ю.І. Головко, *Континентальна блокада в азовсько-чорноморських портах за матеріалами археографічного видання „Внешняя политика России XIX и начала XX века”*, „Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць”, Кі́їв 2010, вып. 32, s. 114-121; Ю.І. Головко, *Особливості зовнішньої торгівлі Криму в умовах запровадження „Положення про нейтральну торгівлю на 1811 рік в портах Білого, Балтійського, Чорного та Азовського морів та по всьому західному сухопутному кордону*, „Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць”, Кі́їв 2010, вып. 33, s. 21-27; О. Гордуновський, *Південна Україна в процесі розвитку хлібної торгівлі XIX ст.: історіографія, „Історіографічні дослідження в Україні”*, Кі́їв 2010, вып. 20, s. 354-381; О.В. Морозов, *Джерела митної політики Росії в українських губерніях (XVIII - XIX ст.)*, „Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах”, Dnipropetrovsk 2010, № 2, s. 3-9; О.В. Морозов, *Митна ідеологія Російської імперії і капіталізація в українських губерніях у першій половині XIX ст.*, „Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах”, Dnipropetrovsk 2010, № 4, s. 3-8; В.М. Тимченко, *Розвиток торговельного мореплавання між північнопричорноморськими регіонами Російської імперії та Туреччиною (1774-1853 рр.)*, „Український історичний журнал”, 2009, №2, s. 66-77.

⁵ *Внешняя политика России XIX и начала XX века : Документы российского Министерства иностранных дел. Серия первая (1801-1815)*, т. 1-6, Moskwa 1960-1967; *Государственная торговля в разных ее видах (1802-1807)*, Sankt-Peterburg 1803-1808; *Джерела з історії Південної України*, т. 8 (Формування митної мережі Південної України (1775-1819)), Zaporoże 2007; Г. Неболсин, *Статистическое обозрение внешней торговли России*, Sankt-Peterburg 1850, cz. 1-2; В.И. Покровский, *Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России*, Sankt-Peterburg 1902, т. 1; *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, Sankt-Peterburg 1830, т. XXXVI - XXXI; etc.

⁶ М.Ф. Злотников, *Континентальная блокада и Россия*, Moskwa - Leningrad 1966, s. 19, 27, 118, 192, 334; В.Г. Сироткин, *Дуэль двух дипломатий. Россия и Франция в 1801-1812 гг.*, Moskwa 1966, s. 144.

можливості періодичної преси як джерела з історії зовнішньої торгівлі Південної України початку XIX ст.

Періодична преса початку XIX ст. являла собою досить своєрідне явище, особливості якого визначалися як традиціями офіційної російської преси, так і внутрішньополітичною ситуацією в Російській імперії. За часів Олександра I умови діяльності видавців та журналістів дещо полегшилися, у тому числі завдяки цензурному статуту 1804 р.⁷ Тим не менш, переважна більшість періодичних видань початку XIX ст. існували недовго і за рідкісними винятками не набули значного поширення. У межах даної розвідки ми зупинимось на двох виданнях початку XIX ст., на сторінках яких вміщені досить різні, але по-своєму цінні матеріали з історії зовнішньої торгівлі Південної України – журнал „Вестник Европы” та газета „Санктпетербургские коммерческие ведомости” („Коммерческие ведомости”).

Журнал „Вестник Европы” (1802-1830 рр.) був фактично першим російським періодичним виданням, в якому висвітлювалися питання зовнішньої та внутрішньої політики Російської імперії, міжнародні відносини та участь в них Росії⁸. Серед близько 10 журнальних публікацій першого десятиліття XIX ст., які стосувалися чорноморської торгівлі, слід виокремити уривок з праці пана Малекевського „О выгодах торговли по Черному морю для Франции и России”⁹. Постає самого автора в журналі окреслена доволі умовно – поляк, служив у французькому польському легіоні і на момент публікації (1802 р.) мешкав у Парижі¹⁰. У тексті уривку чітко формулюється польська позиція щодо чорноморської торгівлі з орієнтацією на підтримку французького уряду та на перспективи залучення Франції до чорноморської торгівлі, і саме з позицій Франції оцінюється зовнішньоекономічний напрям діяльності англійського уряду. Уривок охоплює останню чверть XVIII – початок XIX ст. і присвячений висвітленню переваг чорноморської торгівлі перед балтійською, а саме можливості постачати місцеву сировину з України до Європи, у першу чергу, до Франції, на протиставу „с тем хитрым народом, который хочет завладеть торговлею целого света чрез свои капиталы, мануфактуры и политику, основанную единственно на коммерции”¹¹. Маемо прозорий натяк на агресивність зовнішньоекономічної політики Великобританії та намагання відстояти у англійців хоча б якийсь напрям торгівлі. Повної назви та дати видання праці пана Малекевського в журналі не наведено, але судячи зі змісту уривку можемо приблизно встановити час її написання, адже для початку XIX ст. є практично неможливою відсутність хоча б згадки про Одесу та повна орієнтація чорноморської торгівлі на Херсонський порт – подібна ситуація більш притаманна другій половині 1780-х – початку 1790-х рр., а з урахуванням згадки про революцію у Франції та розподіли Польщі останню редакцію тексту можемо віднести до кінця XVIII ст. Розміщення ж даного уривку у журналі на початку XIX ст. є не стільки даниною фактичній актуальності праці, скільки висловленому автором інтересу польської та французької сторін до

⁷ И.С. Гребцова, *Особенности развития периодики в Новороссийском крае и Бессарабской области в первой половине XIX в.*, „Научный вестник Международного гуманитарного университета”, 2011, № 3, с. 4–9.

⁸ М. Полуденский, *Указатель к „Вестнику Европы”*. 1802-1830, Moskwa 1861, s. IV – X.

⁹ „Вестник Европы” („ВЕ”), Moskwa, 1802, cz. 6, № 24, s. 326-330.

¹⁰ „ВЕ”, Moskwa, 1802, cz. 6, № 24, s. 326.

¹¹ „ВЕ”, Moskwa, 1802, cz. 6, № 24, s. 329.

чорноморської торгівлі.

Певним комплексом можна вважати публікації, присвячені Таганрозькому порту – дві публікації під назвою „Письмо из Таганрога” (1804 та 1806 рр.) та „Замечания о Таганрогском порте” (1806 р.). Незазначений автор першого листа досить оптимістично змальовує торгові перспективи Таганрозького порту, але за умови урядової підтримки¹². Другий лист має точне датування (17 лютого 1806 р.), опосередковану вказівку на його походження (засвідчення листа таганрозьким градоначальником) та зазначення мети публікації – привернути увагу до Таганрозького порту, не дивлячись на успіхи Одеського та взагалі чорноморських портів¹³. Лист насичений статичними даними, вочевидь почерпнутими із звітності Таганрозької митниці та портової контори, які пояснюються та порівнюються з даними чорноморських портів. У цілому, очевидним є намагання автора переконати уряд та громадськість у комерційних перспективах Таганрозького порту.

Остання публікація з „таганрозького” циклу датована 27 лютим 1806 р. і має підпис – „Н. Трегубов”¹⁴. У редакційних примітках вказані кілька важливих моментів: єдине авторство другого „Письма из Таганрога” та „Замечаний о Таганрогском порте” та публікація даних матеріалів у зарубіжних виданнях. Цікавим нюансом приміток до публікації є прояв антифранцузької позиції редколегії навіть щодо непов’язаного з французькою комерцією тексту¹⁵. У публікації вже не просто порівнюється Таганрог з чорноморськими портами, але й аналізуються недоліки Таганрозького порту (незручність рейду, замерзання акваторії порту, недостатнє облаштування пристані та порту і т.д.). Автор покладав великі сподівання на урядову підтримку Таганрозького порту, що, вочевидь, і було головною метою даної публікації, адже, на відміну від попередніх публікацій проблеми Таганрозького порту тут окреслені детальніше, ніж комерційні перспективи. Публікація практично повністю позбавлена райдужно-оптимістичної риторики і свідчить про обізнаність автора з реальним станом справ та усвідомлення обсягу необхідних для посилення конкурентоспроможності порту заходів.

Однією з найбільш цікавих публікацій в журналі „Вестник Европы” 1805 р. можна вважати „Исторические известия о нынешнем состоянии торговли и мореплавания по Черному морю”, які редколегія визначала як уривок з „нової французької книжки” під назвою „Исторический опыт о торговле и мореплавании по Черному морю”¹⁶. У виданні наведена біографія неназваного автора у якості аргументу на користь його правдивості як безпосереднього учасника подій¹⁷. Вочевидь, редколегія користувалась тільки самим виданням, в якому також відсутні вказівки щодо авторства, але наявна широко цитована редколегією журналу біографія Антуана¹⁸. Сама ж публікація являє собою скорочений виклад

¹² „BE”, Moskwa, 1804, cz. 18, № 21, s. 74-75.

¹³ „BE”, Moskwa, 1806, cz. 26, № 8, s. 308.

¹⁴ „BE”, Moskwa, 1806, cz. 27, № 11, s. 219.

¹⁵ „Каждый благомыслящий читатель согласится, что умные, на истине основанные замечания опытного Патриота гораздо полезнее известий о какой-нибудь новой моде, изобретенной французской торговкой” („BE”, Moskwa, 1806, cz. 27, № 11, s. 212).

¹⁶ „Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer-Noire”, par M. Antoine, baron de Saint-Joseph.

¹⁷ „BE”, Moskwa, 1805, cz. 24, № 21, s. 54-55.

¹⁸ *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer-Noire*, Paris 1805, p. V – VIII.

(у перекладі) кількох частин згаданої праці¹⁹. Тим не менш, публікація має непересічне значення, оскільки є фактично першим ознайомленням російської аудиторії з працею барона Антуана де Сен-Жозефа і, по суті, свідчить про увагу суспільства до чорноморської торгівлі, адже редколегія вважала за потрібне повідомити про появу саме цього видання та переказати зміст найбільш цікавих для читаючої аудиторії частин книги. З іншого боку, редколегія журналу не залишила без належних коментарів достатньо дипломатичні побажання Антуана щодо комерційного співробітництва Росії та Франції²⁰ – це можна вважати проявом політизації та напруженості в тогочасному суспільстві, а з іншого боку – свідченням досить високого рівня видання, редколегія якого, незважаючи на зовнішньополітичні обставини та суб'єктивні вподобання, опублікувала цікаві читачам матеріали, навіть „ворожого” походження.

Окремі аспекти зовнішньої торгівлі та чорноморської навігації висвітлюються у журнальних публікаціях політичного спрямування: у перекладі статті невідомого автора про російсько-турецькі політичні відносини, яка мала форму відповіді на закиди французького уряду щодо агресивної та загарбницької зовнішньої політики Російської імперії по відношенню до Туреччини, автор, аналізуючи східну політику Росії часів Катерини II, акцентував увагу на відносно незначних територіальних надбаннях Росії за результатами російсько-турецьких війн та на зусиллях Російської імперії щодо економічного розвитку завойованих земель, у тому числі – зовнішньої торгівлі²¹. Саме задля збереження досягнутих економічних успіхів необхідно було забезпечити захист новопридбаних земель і не допустити нестабільності в регіоні, яку дуже легко могла спровокувати Туреччина завдяки прямому доступу до прикордоння. Більше того, подібну провокацію, на думку автора, міг підтримати й французький уряд, який займав відверто ворожу позицію по відношенню до Росії²².

Також заслугове на увагу критичний огляд „Писем о Крыме, об Одессе и Азовском море” (Москва, 1810)²³. Фактично це рецензія, автор якої доволі ґрунтовно підійшов до аналізу згадуваної публікації: критичні зауваження мають посторінкові посилання, цитування частин тексту, а з іншого боку – емоційно забарвлені та однозначно характеризують позицію самого рецензента, який закидає автору „Писем о Крыме” упереджене ставлення до місцевого населення, місцевого порядкування й місцевих традицій, і досить уїдливо коментує спостереження французького мандрівника південним краєм, не забуваючи й про не завжди відповідний переклад з французької („Письма о Крыме” публікувалися

¹⁹ *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer-Noire*, Paris 1805, p. 201-203 (Chapter XXXVII. Nations dont les navires peuvent entrer dans la Mer-Noire. Etablissement, dans les ports de cette mer, de commissaires des relations commerciales. Obtention de par M. Ruffin, d'un firman pour le premier navire francais entre dans le Pont-Euxin); p. 205-207 (Chapter XXXVIII. Paix générale. Grande activité du commerce de la Mer-Noire en 1803); p. 208-209 (Chapter XXXIX. Declaration de guerre de l'Angleterre à la France. Motifs et vues du cabinet de Londres); p. 211-213 (Chapter XL. Renouvellement à Cherson, de la maison de commerce fondée en 1782. Motifs de la préférence donnée à ce port sur celui d'Odessa) etc.

²⁰ „Жалуйтесь Г. Автор на свое правительство, которое ни с кем не хочет жить в мире и согласии” („BE”, Moskwa, 1805, cz. 24, № 22, s. 149).

²¹ „BE”, Moskwa, 1807, cz. 32, № 7, s. 233-234.

²² „BE”, Moskwa, 1807, cz. 32, № 7, s. 236-237.

²³ „BE”, Moskwa, 1813, cz. 67, № 3, s. 278-287.

двома мовами – французькою, тобто мовою оригіналу, та у перекладі російською)²⁴ та про видавця, який мав добрячий зиск з продажу одного й того ж твору двічі²⁵. Рецензент практично оминув основний зміст „Писем о Крыме”, зосередившись на „національно-політичних” поглядах автора, що для 1813 р. можемо вважати скоріше проявом патріотизму, ніж дійсно критичним розбором опублікованих „Писем о Крыме”.

Серед газетної періодики початку ХІХ ст. особливе місце посідає газета „Санктпетербургские коммерческие ведомости” („СПБКВ”), яка видавалася Державною Комерц-колегією у 1803-1810 рр. і публікувала виключно комерційні новини. Реалізація проекту видання почалася наприкінці 1802 р. з ініціативи міністра комерції та коштом Комерц-колегії²⁶. Складання комерційних відомостей було доручено колезькому асесору Фр. Пфейферу та перекладачу Комерц-колегії титулярному раднику Петряєву (перекладалися новини з іноземних газет, які виписували для міністра комерції²⁷ – дане джерело комерційних новин було принциповим, тому іноземні видання Комерц-колегія отримувала практично постійно)²⁸. Газета „СПБКВ” поширювалася за підпискою, окремі примірники дарували іноземним консулам, генерал-губернаторам, установам, навчальним закладам і т.д.²⁹. Газету отримував й одеський градоначальник Е.І. Ришельє, якому інколи її надсилав особисто міністр комерції М.П. Румянцев³⁰.

Чорноморська торгівля не була провідною тематикою серед публікацій в газеті „СПБКВ”, але займала досить вагоме місце і була представлена у 37% номерів. Річна кількість „чорноморських” публікацій суттєво коливалася: 1803 роком датовані 34 повідомлення, впродовж 1804-1807 рр. спостерігалось зменшення кількості таких публікацій до середніх 18 на рік, зростання ж почалося з 1808 р. – 37 повідомлень, у 1809 р. – 44, у 1810 р. – 64.

Кожне повідомлення в газеті „СПБКВ” мало дату та географічну локалізацію. Оперативність газети „СПБКВ” була доволі умовною, адже повідомлення публікувалися із запізненням від двох тижнів до майже трьох місяців. Таким чином, наприклад, у першому номері газети „СПБКВ” (5 лютого 1803 р.) було вміщено повідомлення з Одеси від 30 листопада 1802 р. про зростання торгівлі з Туреччиною, Архіпелагом, Францією та з усім Середземномор’ям³¹. Географія новин газети була досить різноманітною: Одеса (66%), Євпаторія (4,7%), Феодосія (4,5%), Миколаїв та Катеринослав (1,2%), Херсон та Наддніпров’я (менше 1%). П’яту частину повідомлень про чорноморську торгівлю склали новини з-за кордону, а саме з Константинополю (6,3%), Мессіни (2,4%), Смирни та Трієсту (по 1,6%), Неаполю, Марселю, Мейну та Дунаю (до 1%). Найбільш стабільним джерелом

²⁴ „ВЕ”, Moskwa, 1813, cz. 67, № 3, s. 285.

²⁵ „Издатель весьма хорошо поступил, напечатавши „Письма о Крыме” в таком виде и на обоих языках вместе: от того книжка сделалась вдвое толще; бумаги, сажи, масла вышло вдвое; рабочим людям же в типографии заплачено вдвое же: вот сколько добра доставляет ремесло писателей и переводчиков!” („ВЕ”, Moskwa, 1813, cz. 67, № 3, s. 286-287).

²⁶ Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 13, оп. 1, д. 61, л. 1.

²⁷ РГИА, ф. 13, оп. 1, д. 61, л. 9, 13, 83.

²⁸ РГИА, ф. 13, оп. 1, д. 448, лл. 1-3.

²⁹ РГИА, ф. 13, оп. 1, д. 61, л. 31, 60-61.

³⁰ РГИА, ф. 13, оп. 1, д. 177, л. 1.

³¹ „Коммерческие ведомости” („КВ”), 1810, № 5.

новин була Одеса: у 1803-1804 рр. новини з Одеси склали близько третини повідомлень про чорноморську торгівлю, а в 1805-1810 рр. вже більше половини. Подібної статистики у даній газеті більше не мало жодне місто на півдні України: порівняти ці дані можемо тільки з систематичністю новин з Константинополя, але не за кількістю.

Майже половина повідомлень стосується цін на іноземні та вітчизняні товари в Одесі – перша публікація одеських цін з'явилася 14 квітня 1804 р. (дані від 27 березня)³². У 1804 р. таке повідомлення з'явилося ще тільки раз³³, а наступного року їх було вже 10, 1806 р. – 8, 1807 р. – 10, 1808 р. – 21, 1809 р. – 26, а 1810 р. – 34, відповідно середня частота повідомлень зросла до майже трьох на місяць. Однією з причин зростання кількості опублікованих преїскурантів з 1808 р. була нестабільність цін та необхідність постійно корегувати опубліковані дані³⁴, особливо за повної відсутності повідомлень про ціни на товари в інших чорноморських портах. Інформативні можливості одеських преїскурантів дозволяють не тільки деталізувати коливання цін та співвідношення попиту та пропозиції іноземних та російських товарів – комплексність та масовість цих даних може бути використана для джерелознавчого аналізу статистики зовнішнього товарообігу початку XIX ст.³⁵

З опублікованих у 1803 р. в газеті „СПбКВ” повідомлень про чорноморську торгівлю більшість (18) походила з-за кордону (Константинополь та Мессіна) і майже третина – з Одеси (11). Повідомлення вирізняються помітним оптимізмом щодо розвитку чорноморської торгівлі, особливо публікації з-за кордону. Так, з Марселю 1 грудня 1802 р. повідомляли про отримання значної партії чорноморського хліба та про очікування наступних поставок різних товарів, в основному, сировини³⁶. 26 лютого 1803 р. був опублікований витяг зі статті з гамбурзької газети „Adresse Comptoir” щодо перспектив російсько-французької торгівлі та подолання засилля англійців у російській торгівлі шляхом посилення французької присутності на російському ринку, збільшення кількості торгових суден, зміни митної політики і т.д.³⁷. В одному з березневих номерів газети „СПбКВ” було вміщено переказ листа з Патраса від 15 січня 1803 р. про стан російської торгівлі в Морей: „нема жодної російської контори, жодного комерційного товариства, не видно жодного російського купця, щоб торгував виробами своєї вітчизни, а якщо й приходять туди судна під російським прапором, то власники їх – греки або місцеві мешканці у дріб'язковому промислу”³⁸. Автор пропонував організувати підвезення російських товарів та заснувати російську торгову компанію, оскільки самі купці не мали належного капіталу для самостійної зовнішньої торгівлі. Цього ж року з'явилися повідомлення з острова Хіо про організацію складів для перевезення

³² „Санктпетербургские коммерческие ведомости” („СПбКВ”), 1804, № 11.

³³ „СПбКВ”, 1804, № 48.

³⁴ „СПбКВ”, 1808, №№ 1, 4, 9, 11, 15, 21, 23, 26, 31, 34, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53.

³⁵ Е.В. Дворецкий, *Проблемы достоверности оценки товаров в статистике внешней торговли России первой четверти XIX века*, „Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика”, Belgorod 2008, т. 5, с. 5–11.

³⁶ „СПбКВ”, 1803, № 2.

³⁷ „СПбКВ”, 1803, № 4.

³⁸ „СПбКВ”, 1803, № 15.

російських товарів до Архіпелагу³⁹. Серед одеських повідомлень 1803 р. на увагу заслуговує березнева публікація з переліком провідних торгових будинків Одеси та їх засновників⁴⁰.

Повідомлення 1804 р. у більшості своїй пов'язані з неврожаями у Європі та надзвичайним попитом на хліб. Зростання цін на хліб у Європі у порівнянні з дешевизною чорноморського хлібу⁴¹ призвели до певної інтенсифікації європейських торгових флотів – судна використовувалися більшої вантажності, адже різниця у фрахті не була принциповою і дозволяла економити на перевезенні⁴² - зростання середньої вантажопідйомності суден підтверджується статистикою торгового судноплавства 1803-1805 рр.⁴³.

Впродовж 1805-1807 рр. дещо зменшується кількість публікацій з комерційними новинами вітчизняного походження, натомість актуальності набувають повідомлення з Середземномор'я. У закордонних повідомленнях 1805 р. виділяються два основні питання: запровадження нового митного тарифу в Туреччині⁴⁴ та забезпечення хлібом європейських країн та Туреччини⁴⁵. 1806 року з'являються повідомлення про зміни у середземноморській торгівлі (зростання вартості страхування суден з 2 до 6%) через погіршення міжнародної ситуації⁴⁶. Серед матеріалів газети за 1806 р. маємо відзначити розлоге повідомлення зі Смирни: тут щорічно купували близько 50 000 чвертей чорноморської пшениці, яку автор повідомлення рекомендував привозити взимку та на початку весни, коли на неї був найбільший попит та найвища ціна. У повідомленні відзначалася суттєва роль грецького купецтва у торгівлі чорноморських портів зі Смирною – вони перепродували хліб негоціантам з Іспанії та Ліворно, а у випадках заборони експорту хліба з Оттоманської імперії отримували найбільший зиск. Окремо зверталася увага на хутрову торгівлю – її провадили місцеві торговці, повірені яких скуповували хутра на російських ярмарках і Чорним морем вивозили до Смирни. Вивіз товарів до чорноморських портів зі Смирни був незначним, тому торговий баланс був практично завжди на користь російських товарів⁴⁷. Серед зарубіжних новин 1807 р. маємо відзначити повідомлення про кризовий стан середземноморської торгівлі: у Смирні фактично зупинився експорт товарів, склади були переповнені і не вистачало готівки, а в Константинополі не вистачало продовольства, яке традиційно привозили з Архіпелагу та Середземномор'я⁴⁸.

У 1808 р. газета „СПБКВ” представила на своїх сторінках майже вдвічі більше за попередній рік кількість публікацій стосовно чорноморської торгівлі – у

³⁹ „СПБКВ”, 1803, № 42.

⁴⁰ „СПБКВ”, 1803, № 16.

⁴¹ „СПБКВ”, 1804, №№ 13, 24, 30.

⁴² „СПБКВ”, 1804, № 40.

⁴³ *Государственная торговля 1803 года в разных ее видах, Санкт-Peterburg 1804; Государственная торговля 1804 года в разных ее видах, Санкт-Peterburg 1805; Государственная торговля 1805 года в разных ее видах, Санкт-Peterburg 1806;*

⁴⁴ „СПБКВ”, 1805, № 11, 23.

⁴⁵ „СПБКВ”, 1805, №№ 10, 27, 46.

⁴⁶ „СПБКВ”, 1806, № 20.

⁴⁷ „СПБКВ”, 1805, № 10.

⁴⁸ „СПБКВ”, 1807, № 50, 51.

цей же рік відзначалося значне зростання одеської торгівлі, особливо експортної⁴⁹. Ситуація у середземноморській торгівлі залишалася нестабільною, про що свідчили невтішні повідомлення з Трієсту⁵⁰, із Смирни⁵¹ і т.д.

У 1809 р. спостерігаємо зміну формату повідомлень „СПБКВ”: з’являються порівняльні відомості за окремі роки або по окремим товарам, як правило, по Одеському порту. Порівняльні відомості щодо товарообігу охоплювали три місяці та були побудовані за стандартною схемою звітної документації митного відомства: „харчові припаси”, „товари для рукоділля”, „іноземні вироби” і т.д. У порівняльних відомостях наводилася вартість привезеного або вивезеного товару, а також загальна вартість імпорту та експорту товарів⁵². Порівняльна відомість ціни на товари являла собою таблицю з переліком різновидів товарів та щотижневі ціни на кожний з них⁵³. Хоча в 1809 р. новин з Одеси було вже традиційно найбільше⁵⁴, але водночас помітно частішають повідомлення про перебіг зовнішньої торгівлі в інших чорноморських портах – у Миколаєві⁵⁵, Феодосії⁵⁶ та Євпаторії⁵⁷.

Останній рік газета „СПБКВ” виходила під назвою „Коммерческие ведомости” і цей рік став найбільш насиченим матеріалами з історії чорноморської торгівлі, у тому числі й одеськими преїскурантами⁵⁸. Порівняльних відомостей за цей рік виявлено тільки одну⁵⁹, але натомість маємо два види торгівлі при Одеському порту – за першу третину, за першу та за третю чверті 1810 р.⁶⁰. Постійними стали повідомлення про транзит товарів до Цесарії та Молдавії, з Радзівілова та Дубоссар через Одесу⁶¹. Уваги заслуговує повідомлення від 20 лютого 1810 р. про появу в Чорному морі першого американського торгового судна з рекомендаційним листом російського генерального консула в Америці до одеського градоначальника⁶². Фрагментарно, але представлена інформація про торгове судноплавство 1809-1810 рр. в Одеському порту⁶³ та в портах Кримського півострову⁶⁴ і т.д.

З 1811 року газета „Коммерческие ведомости” приєдналася до газети „Северная почта”, яка виходила з 1809 р. при Поштовому департаменті Міністерства внутрішніх справ, і комерційна інформація в газеті стала менш системною, але різноманітнішою: у 1811 р. у газеті „Северная почта” було опубліковано 21 повідомлення про стан торгівлі на півдні України, з них 9 – з Феодосії, по 4 з

⁴⁹ „СПБКВ”, 1808, № 41.

⁵⁰ „СПБКВ”, 1808, №№ 17, 21.

⁵¹ „СПБКВ”, 1808, № 19.

⁵² „СПБКВ”, 1809, №№ 2, 17, 28, 38, 48.

⁵³ „СПБКВ”, 1809, № 22; „СПБКВ”, 1809, № 23.

⁵⁴ „СПБКВ”, 1809, №№ 5, 9, 10, 14, 16, 19, 21, 24-27, 29, 33, 38, 40-42, 44-46.

⁵⁵ „СПБКВ”, 1809, №№ 1, 17.

⁵⁶ „СПБКВ”, 1809, №№ 9, 23.

⁵⁷ „СПБКВ”, 1809, №№ 20, 24.

⁵⁸ „Коммерческие ведомости” („КВ”), 1810, №№ 5-8, 15-18, 20-22, 25-27, 29, 30, 34-37, 39, 40, 42, 43, 46-48, 50-52.

⁵⁹ „КВ”, 1810, № 10.

⁶⁰ „КВ”, 1810, №№ 23, 41, 48.

⁶¹ „КВ”, 1810, №№ 28, 34, 36, 40, 46, 49.

⁶² „КВ”, 1810, № 11.

⁶³ „КВ”, 1810, №№ 5, 19, 21.

⁶⁴ „КВ”, 1810, №№ 6, 19, 49.

Євпаторії та Одеси, 2 з Овідіополлю та по 1 із Сімферополю та Трієсту. Традиційно найбільша кількість повідомлень припадала на період навігації (12 з 21), ціни на товари повідомлялися з Феодосії, Одеси, Євпаторії та Овідіополлю. Наступного 1812 р. кількість повідомлень про чорноморську торгівлю значно скоротилася, вочевидь, через зовнішньополітичні обставини – нараховуємо тільки 8 публікацій з Одеси, Євпаторії та Феодосії, в основному на початку комерційної навігації (травень – червень).

Матеріали газети „Северная почта” вирізняються не тільки географією повідомлень, але й змістом – з’явилися публіцистичні нариси про чорноморську торгівлю та промисли у приморських поселеннях. Так, 18 січня 1811 р. було опубліковано нарис про стан промислів та торгівлі у Феодосії, автор якого дорікав мешканцям Феодосії за невикористання можливостей свого краю для розвитку торгівлі та промислів, фактично звинувачував їх у відсутності духу підприємництва, адже для заробітку їм не було потреби важко працювати⁶⁵. Інше повідомлення з Феодосії ж від 25 січня 1811 р. присвячене проблемі вилову устриць – цей промисел міг би стати статтею експорту, але не забезпечував навіть внутрішніх потреб через погану організацію та небажання місцевих мешканців та рибалок отримати більші прибутки⁶⁶. Третя публікація присвячена актуальному на початку XIX ст. питанню – виробництву та експорту овечої вовни у контексті розвитку в Російській імперії вівчарства, суконного виробництва та узгодження всього цього із зовнішньоекономічною політикою⁶⁷. Статистичні матеріали газети „Северная почта” дозволяють деталізувати дані про торгове судноплавство: у зведеннях про обсяги товарообігу за 1812 р. вказуються дані про кількість торгових суден, що привезли згадувані товари, хоча ці дані не є системними і не дозволяють реконструювати кількісні параметри торгового судноплавства в кримських портах.

Отже, представлені у розвідці видання являють собою приклади двох різновидів періодичної преси (журнал та газета) початку XIX ст., матеріали яких становлять інтерес для дослідників історії зовнішньої торгівлі Південної України. Вміщені в журналі „Вестник Европы” матеріали щодо чорноморської торгівлі (листи, уривки з праць, рецензії, огляди) супроводжуються редакційними примітками або коментарями, які відображають не тільки ставлення редколегії безпосередньо до опублікованих матеріалів, але й до внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації. Редакційні примітки свідчать, що чорноморська торгівля сприймалася як дотичне до масштабніших зовнішньополітичних проблем Російської імперії явище, як елемент міжнародних відносин, в якому перетиналися економічні та політичні інтереси різних держав – саме це й викликало найбільший інтерес читаючої публіки. Зовнішня торгівля Південної України тлумачилася як

⁶⁵ „Но при беспечной их жизни нельзя ожидать того, чтоб сии разнородные ветки промышленности могли здесь вскоре развиваться. Крымские жители расположены так просторно и роскошно, что нет им нужды помышлять о насущном хлебе... Кто велит им зарабатывать хлеб, который без труда получают можно?” („Северная почта”, 1811, № 5).

⁶⁶ „Когда и требователей бывает много, то для снабжения их устрицами не достаёт здесь рук, или лучше сказать охоты, по обыкновенной лени здешних промышленников. Из сего нередко выходит, что и подрядчики остаются в убытке, промышленяющие ловлею устриц не получают возможной прибыли...” („Северная почта”, 1811, № 8).

⁶⁷ „Северная почта”, 1811, № 17.

здобуток російської зовнішньої політики та невід'ємна складова економічного розвитку Півдня, що потребувала захисту від зазіхань та втручань зовнішніх ворогів – Туреччини, Франції, Великобританії. Помітно дисонували на цьому тлі матеріали „таганрозького” циклу, які висвітлювали досить неоднозначну ситуацію в конкуренції між азовськими та чорноморськими портами на початку XIX ст. та принципову важливість державної підтримки конкретного порту.

„Санктпетербургские коммерческие ведомости” („Коммерческие ведомости”), на відміну від журналу „Вестник Европы”, були спеціалізованим відомчим виданням, матеріали якого мали інформувати купецтво та зацікавлених осіб про стан справ в зарубіжних портах, попит на російські товари, ціни на товари в російських портах і т.д. Повідомлення про чорноморську торгівлю являли собою не дуже вагому, але постійну складову матеріалів газети, помітне збільшення обсягу та розмаїття якої спостерігаємо в 1808-1810 рр., одночасно із зростання самого торгового напрямку. З 1809 р. в газеті почали вміщувати статистичні дані та порівняльні таблиці, які мали продемонструвати позитивні тенденції у розвитку чорноморської торгівлі, у першу чергу, стабільне зростання товарообігів. Значну увагу редколегія газети приділяла перекладам окремих матеріалів зарубіжної періодики, повідомлень та листів – найчастіше ці публікації стосувалися невикористання російським купецтвом можливостей зовнішньої торгівлі через незнання середземноморського ринку, відсутність значних торгових компаній та торгового флоту, домінування в чорноморській торгівлі іноземного купецтва і т.д. Висловлювані авторами зауваження та пропозиції були далеко не новими і лише підкреслювали наявність низки не вирішених проблем в чорноморській торгівлі, які не відображалися офіційною статистикою торгового судноплавства та товарообігу. Близько половини виявлених публікацій в газеті „Санктпетербургские коммерческие ведомости” складають одеські прейскуранти цін за 1804-1810 рр. , які можуть бути використані для перевірки та уточнення статистичних даних про вартість привезених та вивезених через Одеський порт товарів, а також для порівняння з даними митного та карантинного обліку (цін, товарів, вантажів). Очевидним є домінування в повідомленнях з Півдня комерційних новин з Одеського порту, які мали практичне спрямування (прейскуранти, обсяги товарообігу та комерційного судноплавства), а кількість таких повідомлень упродовж 1804-1810 рр. зростає від одного на рік до середніх трьох на місяць. Пріоритетність саме цього порту визначалася не тільки об'єктивними, але й суб'єктивними факторами, що підтверджується різким зменшенням кількості публікацій про одеську торгівлю після приєднання газети „Коммерческие ведомости” до газети „Северная почта”. Акцентування уваги в державному виданні на комерційній діяльності Одеського порту впливало на формування й загального уявлення про чорноморську торгівлю, адже газету отримували не тільки комерсанти, але й іноземні консули, державні установи, навчальні заклади і т.д.

Резюме

Юлія Ивановна Головко

Российская периодика начала XIX в. как источник по истории внешней торговли Южной Украины

В статье рассмотрены опубликованные в начале XIX в. в журнале „Вестник Европы” и в газете „Санктпетербургские коммерческие ведомости” материалы, касающиеся истории внешней торговли Южной Украины. Публикации в журнале „Вестник Европы” носят нарративный характер и сопровождаются комментариями редколлегии, свидетельствующими о восприятии черноморской торговли как достижения внешней политики Российской империи, которое нуждается в защите от внешних политических и экономических посягательств. Сообщения о черноморской торговле в газете „Санктпетербургские коммерческие ведомости” печатались достаточно регулярно, особенно заметными они стали с 1808 г., когда очевидным стал рост самого торгового направления. Больше половины публикаций напрямую или опосредовано связаны с Одесским портом, чаще всего это прејскуранты одесских цен, системность публикации которых позволяет в перспективе использовать их для анализа статистики товарооборота Одессы. Очевидная приоритетность Одесского порта среди газетных материалов о черноморской торговле имела существенную долю субъективности и концентрировала внимание вокруг одесской торговли не только торгующей, но и просто читающей публики. Размещенные в газете зарубежные новости представляют интерес не только характеристикой состояния коммерции в Средиземноморье в начале XIX в., но и акцентом на десятилетиями нерешаемых проблемах черноморской торговли, которые, в свою очередь, не способствовали ее качественному росту.

Summary

Julia Golovko

Russian Periodicals early nineteenth century as a source of foreign trade in the history of Southern Ukraine

Published at the beginning of XIX century in the journal „Vestnik Evropy” and in the newspaper „Sanktpeterburgskie kommercheskie vedomosti” materials about history of foreign commerce of Southern Ukraine were considered in this article. Narrative publications in the journal „Vestnik Evropy” are accompanied by the commentaries of editorial board, that confirmed Black Sea commerce as a achievement of foreign policy of Russian empire, which need of defend against external political and economic encroachments. The reports about Black Sea commerce in the newspaper „Sanktpeterburgskie kommercheskie vedomosti” were published enough regularly, particularly noticeable they have become in 1808, when the growing of the most commerce direction has become obvious. More then half of publications directly or indirectly are connected with the port of Odessa, most often there are price-lists of Odessa, and system publications of them allows in prospect to use them for analysis of the statistics of commodity circulation of Odessa. Obvious priority of the port of Odessa amongst newspaper materials about Black Sea commerce had an essential share of subjectivity and attracted attention to the commerce of Odessa not only of merchants, but also of the reading publics. Inserted in the newspaper foreign news are interesting not only as feature of conditions of Mediterranean commerce at the beginning of XIX century, but also as an accent on unresolved problems of Black Sea commerce, which didn't promote of its qualitative growing.

